

**dr Michał
Kotnarowski**

Socjolog i politolog
zatrudniony
w Instytucie Filozofii
i Socjologii PAN.
Jego zainteresowania
badawcze obejmują
zachowania wyborcze,
stratyfikację społeczną,
kulturę polityczną
i metodologię badań
społecznych.
Od 2021 roku pełni
funkcję narodowego
koordynatora dla Polski
projektu Europejski
Sondaż Społeczny.
kotnarowski@ifispan.edu.pl

GDZIE EUROPA WIETRZY SPISEK?

„Naukowcy manipulują dowodami,
a najważniejsze decyzje w światowej polityce
podejmuje niewielka, tajna grupa osób”, czyli
powszechność przekonań spiskowych na podstawie
danych Europejskiego Sondażu Społecznego.

Michał Kotnarowski

Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie

Europejski Sondaż Społeczny (ESS) jest jednym z największych i najważniejszych na świecie porównawczych badań społecznych. W jego ramach w kilkudziesięciu krajach europejskich w tym samym czasie jest przeprowadzone badanie sondażowe na dużej, reprezentatywnej próbie mieszkańców. Respondenci we wszystkich krajach biorących udział w badaniu odpowiadają na te same pytania, zadawane w ich językach narodowych. Badania są prowadzone w dwuletnich odstępach. Cechą wyróżniającą sondażu jest dbanie o poprawność metodologiczną poszczególnych faz procesu badawczego, od tłumaczenia kwestionariusza na języki narodowe, przez procedurę doboru próby respondentów, szkolenie ankierów, a w końcu terenową realizację badania i przetwarzanie otrzymanych danych. Wszystkie kroki odbywają się zgodnie z rygorystycznymi procedurami, które są szczegółowo opisywane, a przestrzeganie ich raportowane. W ten sposób ESS jest nie tylko źródłem danych, lecz także wyznacza standardy metodologiczne prowadzenia badań sondażowych. Sondaż jest też realizowany zgodnie z koncepcją otwartej nauki – dane są dostępne bezpłatnie dla wszystkich badaczy.

Wśród wiodących tematów ostatnio zakończonej 10. rundy sondażu znalazło się myślenie spiskowe. Badani z 31 krajów europejskich (nie tylko krajów członkowskich UE) byli pytani, na ile zgadzają się z wybranymi twierdzeniami noszącymi znamiona

myślenia spiskowego. Skupiono się także na tym, do jakiego stopnia myślenie spiskowe może wpływać na zachowania, a w szczególności na przestrzeganie zaleceń związanych z przeciwdziałaniem pandemii COVID-19 (C-19). Inny problem badawczy dotyczył wskazania czynników, które są odpowiedzialne za pojawienie się takiego sposobu myślenia. Należy jednak wziąć pod uwagę, że jest to badanie bardzo szerokie, a wątek związany z myśleniem spiskowym jest jednym z wielu poruszanych w tym badaniu.

Zadanie pytań dotyczących myślenia spiskowego było motywowane kilkoma powodami. Po pierwsze, chciano ustalić, jak powszechne jest to zjawisko w poszczególnych krajach Europy. Po drugie, badaczy interesowało, jakie są społeczne konsekwencje tego rodzaju myślenia. W szczególności było interesujące, czy myślenie spiskowe może powodować brak zgody na przestrzeganie zaleceń wprowadzanych przez władze (różnego szczebla), by przeciwdziałać sytuacjom kryzysowym. W związku z tym, że badanie było realizowane u schyłku pandemii C-19 (druga połowa 2021 roku i pierwsza połowa 2022 roku), pytania zadawane respondentom dotyczyły także kwestii związanych z pandemią (jak np. skłonność do skorzystania ze szczepień przeciwko C-19). W badaniu przyjęto, że jednym z efektów myślenia spiskowego może być opór wobec szczepień.

Ukartowana pandemia

Pytanie związane z pandemią w polskiej edycji ESS brzmiało następująco: „Na ile zgadza się pan/i albo nie zgadza z następującym stwierdzeniem: koronawirus to efekt celowych i ukrytych działań jakiegoś rządu lub organizacji”. Na tak zadane pytanie badani

SKORZEWIAK/SHUTTERSTOCK.COM

mogli odpowiedzieć, wybierając jedną z następujących opcji: (1) zdecydowanie się zgadzam, (2) zgadzam się, (3) ani się zgadzam, ani nie zgadzam, (4) nie zgadzam się, (5) zdecydowanie się nie zgadzam. Wśród badanych z Polski (próba badanych liczyła 2065 osób) 26 proc. zgodziło się z tym stwierdzeniem, a 8 proc. wyraziło to w sposób zdecydowany. Brak zgody wyraziło 33 proc. respondentów. Nasuwa się pytanie: czy to dużo, czy mało? Za pomocą danych ESS porównamy Polskę do innych krajów europejskich.

Najrzadziej z tym poglądem zgadzali się mieszkańcy krajów skandynawskich, tzn. Szwedzi (7 proc. zgadzających się z tym stwierdzeniem), Norwegowie (8 proc.), Islandczycy (10 proc.), Finowie (11 proc.). Relatywnie rzadko pogląd ten występował też w krajach Europy Zachodniej, takich jak Holandia (10 proc.), Niemcy (13 proc.) i Belgia (16 proc.). Na przeciwnym biegunie znajdują się mieszkańcy krajów Półwyspu Bałkańskiego. Przekonanie o tym, że koronawirus jest celowym efektem działań jakiegoś rządu lub organizacji, był podzielany przez ponad połowę badanych w Bułgarii (58 proc.) i Macedonii Północnej (52 proc.). Ponad jedna trzecia badanych zgodziła się z tą opinią w krajach takich jak Serbia (38 proc.), Chorwacja (38 proc.), Słowenia (35 proc.), a także Słowacja (39 proc.). Polska w tym zestawieniu jest europejskim średniakiem. Odsetek podzielających spiskowe myślenie w Polsce jest podobny do tego w Wielkiej Brytanii, we Włoszech, w Irlandii czy Estonii.

Naukowcy manipulanci

Dwa inne pytania dotyczyły ogólnego myślenia spiskowego, a więc takiego, które nie jest związane z C-19. Respondentów ESS zapytano, na ile zgadzają się z na-

stępującymi stwierdzeniami: „Grupy naukowców manipulują dowodami, fabrykują je lub zatają, aby wprowadzać ludzi w błąd” oraz „Wszystkie najważniejsze decyzje w światowej polityce podejmuje niewielka, tajna grupa osób”. Z pierwszym stwierdzeniem zgadza się 27 proc. badanych z Polski (6 proc. wyraziło ten pogląd w sposób zdecydowany). Przeciwną opinię wyraziło 31 proc. (8 proc. w sposób zdecydowany). Najczęściej Polacy nie mieli zdania w tej sprawie – brak wyraźnej opinii wyraziło 42 proc. badanych. Z drugim z tych stwierdzeń, które dotyczyło tajnej grupy osób podejmujących najważniejsze decyzje w światowej polityce, Polacy zgadzali się jeszcze częściej. O tym, że istnieje taka grupa, przekonanie wyraziło 37 proc. badanych (10 proc. w sposób zdecydowany). Przeciwnego zdania było 22 proc. badanych z Polski (7 proc. mówi to zdecydowanie). Pozostałe 41 proc. respondentów nie miało zdania w tej sprawie.

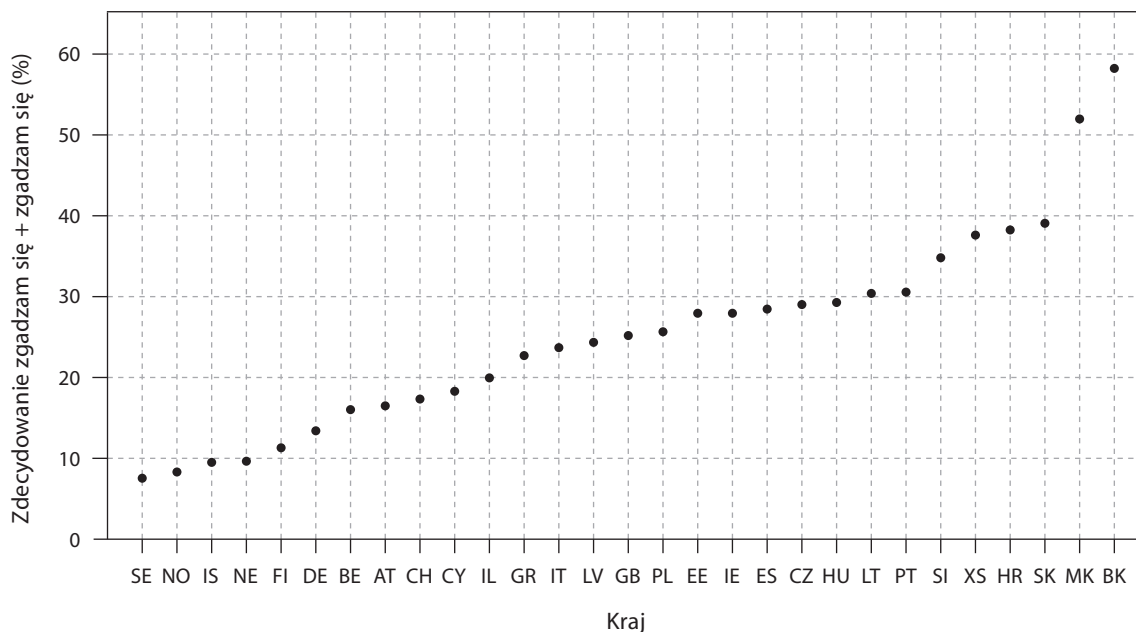
Powszechność występowania uogólnionego myślenia spiskowego w Europie układa się w dość podobne wzorce jak w przypadku myślenia spiskowego dotyczącego C-19. Najrzadziej opinie te są podzielane w krajach skandynawskich i Europie Zachodniej, tzn. takich krajach jak Szwecja, Norwegia, Finlandia, Islandia, a także Niemcy, Holandia i Austria. Z drugiej strony najczęściej występują one w krajach bałkańskich i na Słowacji. Dodatkowo krajem, w którym relatywnie często występuje uogólnione myślenie spiskowe, jest Portugalia. Zwróćmy uwagę, że różnice między krajami skrajnymi pod względem obecności myślenia spiskowego są dramatycznie duże! W Szwecji, Norwegii i Niemczech odsetek zgadzających się z tym, że naukowcy fabrykują dowody, wynosi odpowiednio 6 proc., 14 proc. i 13 proc., a krajach takich jak Macedonia Północna, Bułgaria, Chorwacja

LEGENDA

- AT – Austria
- BE – Belgia
- BK – Bułgaria
- HR – Chorwacja
- CY – Cypr
- CZ – Czechy
- EE – Estonia
- FI – Finlandia
- GR – Grecja
- ES – Hiszpania
- NE – Holandia
- IE – Irlandia
- IS – Islandia
- IL – Izrael
- LT – Litwa
- LV – Łotwa
- MK – Macedonia Płn.
- DE – Niemcy
- NO – Norwegia
- PL – Polska
- PT – Portugalia
- XS – Serbia
- SK – Słowacja
- SI – Słowenia
- CH – Szwajcaria
- SE – Szwecja
- HU – Węgry
- GB – Wielka Brytania
- IT – Włochy

Koronawirus to efekt celowych i ukrytych działań jakiegoś rządu lub organizacji

– 52 proc., 49 proc. i 39 proc. O tym, że światem rządzi niewielka, tajna grupa osób, w Szwecji, Norwegii i Niemczech było przekonanych odpowiednio 7 proc., 11 proc. i 12 proc. badanych. Z drugiej strony w Macedonii Północnej, Bułgarii i Chorwacji wartości te wynosiły 60 proc., 57 proc. i 51 proc. W krajach skandynawskich myślenie spiskowe jest więc raczej śladowe – występuje ono w pewnej części tamtejszych społeczeństw, jednak zdecydowana większość go nie podziela. Zupełnie inaczej jest na Bałkanach, gdzie większość lub około połowy społeczeństw zgadza się z tymi przekonaniami. Można to też ująć w taki sposób, że w kontekście bałkańskim myślenie, które nie ma charakteru spiskowego, jest postawą mniejszościową, dewiacyjną. Polska pod względem uogólnionego myślenia spiskowego także jest europejskim średniakiem. Zaznaczmy jednak, że w przypadku poglądu, zgodnie z którym mała tajna grupa osób podejmuje najważniejsze decyzje w światowej polityce, bliżej nam do krajów bałkańskich niż do Europy Zachodniej.

Konsekwencje myślenia spiskowego

Jak zaznaczyłem wcześniej, w badaniu ESS pytania o myśleniu spiskowym zadano nie tylko po to, by określić, jak powszechnie występuje syndrom myślenia spiskowego, lecz także jakie konsekwencje wiążą się z tego typu myśleniem. W szczególności dane ESS pozwalają na określenie związku między myśleniem spiskowym a unikaniem szczepień na C-19. W każdym z analizowanych krajów związek ten był silny i pozytywny. Im bardziej opinie spiskowe były podzielane, tym mniejsze było prawdopodobieństwo,

że badani się zaszczepią. Przykładowo w Polsce szansa zaszczepienia się przeciwko C-19 wśród osób niepodzielających teorii spiskowych wynosiła ponad 90 proc., z kolei wśród badanych, którzy zgadzali się z tymi poglądami, była znacznie mniejsza i wynosiła 65 proc. Ten prosty wynik wskazuje na to, że myślenie spiskowe może mieć bardzo duże znaczenie dla funkcjonowania społeczeństw, szczególnie w sytuacjach zagrożenia, kiedy potrzeba jest działań zgodnych z wytycznymi władz.

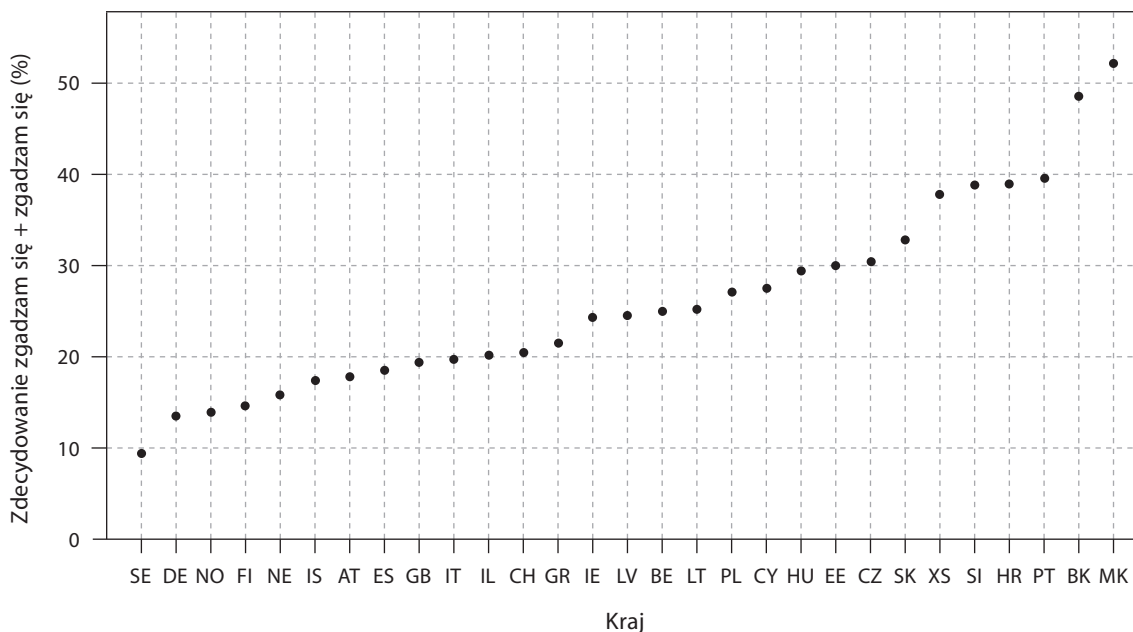
Innym wątkiem, który można analizować na podstawie danych ESS, jest wskazanie czynników, które powodują występowanie myślenia spiskowego. Według jednej z hipotez myślenie spiskowe może wynikać z niskiego poziomu zaufania do instytucji politycznych, państwa, a także do naukowców. Ta hipoteza również znalazła potwierdzenie w danych ESS.

Upowszechniamy naukę

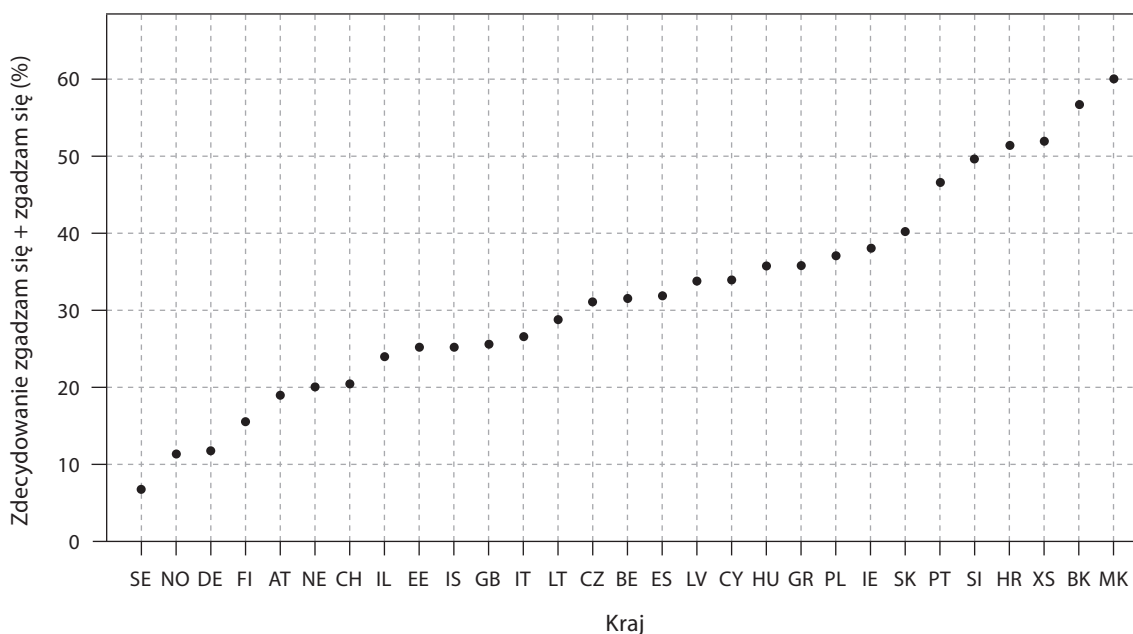
To, co wydaje się zaskakujące w przedstawionych powyżej analizach, to dość duża popularność myślenia spiskowego. Pamiętajmy, że opinie te nie są obecne w głównym nurcie medialnym, tzn. nie są przedstawiane w najważniejszych stacjach telewizyjnych, portalach internetowych czy czasopismach. Pojawiają się raczej oddolnie, w grupach nieformalnych, takich jak np. fora dyskusyjne, grupy w mediach społecznościowych, niezależne kanały na platformach streamingowych. A mimo to ponad jedna czwarta polskiego społeczeństwa jest skłonna się z tymi opiniami zgadzać. Dodatkowo Polska nie jest tu wyjątkiem. Są kraje, w których odsetek ten jest znacznie wyższy.

Można zadać tu zasadne pytanie, czy wyrażone w badaniu przekonania spiskowe są na tyle ważne dla

Grupy naukowców manipulują dowodami, fabrykują je lub zatają, by wprowadzać ludzi w błąd

Wszystkie najważniejsze decyzje w światowej polityce podejmuje niewielka, tajna grupa osób

LEGENDA

- AT – Austria
- BE – Belgia
- BK – Bułgaria
- HR – Chorwacja
- CY – Cypr
- CZ – Czechy
- EE – Estonia
- FI – Finlandia
- GR – Grecja
- ES – Hiszpania
- NE – Holandia
- IE – Irlandia
- IS – Islandia
- IL – Izrael
- LT – Litwa
- LV – Łotwa
- MK – Macedonia Płn.
- DE – Niemcy
- NO – Norwegia
- PL – Polska
- PT – Portugalia
- XS – Serbia
- SK – Słowacja
- SI – Słowenia
- CH – Szwajcaria
- SE – Szwecja
- HU – Węgry
- GB – Wielka Brytania
- IT – Włochy

Europejczyków, że organizują ich myślenie i sposób widzenia świata, czy też opinie te zostały wywołane (w pewien sposób sprowokowane) przez sytuację wywiadu i zadanie określonego zestawu pytań. Przedstawione wyżej analizy wskazują, że opinie te mają jednak znaczenie dla funkcjonowania jednostek w społeczeństwie. Chociażby w taki sposób, że przyczyniają się do nieprzestrzegania pewnych zasad, np. wywołują opór wobec szczepień.

Być może za popularność myślenia spiskowego do pewnego stopnia odpowiadają sami naukowcy, powodem jest zbyt niska świadomość społeczna. Gdy naukowcy nie podejmują prób tłumaczenia

złożonej rzeczywistości szerszej, pozaakademickiej publiczności w oparciu o wyniki rygorystycznie prowadzonych badań, wtedy popularność może zyskiwać myślenie spiskowe. Miejsce wyjaśnień naukowych mogą zajmować różnego rodzaju upraszczające i kłamliwe koncepcje tłumaczące rzeczywistość w sposób prosty, a zarazem chwytliwy, bo okraszony szczyptą sensacji.

W Polsce sondaż jest realizowany przez konsorcjum trzech instytucji: Instytut Filozofii i Socjologii PAN (lider konsorcjum), Instytut Socjologii UMCS i Instytut Socjologii UŁ. Projekt jest finansowany ze środków MNiSW.

Chcesz wiedzieć więcej?

Więcej na temat ESS: ess.ifispan.pl